

Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): Philosophical Foundations of Law and Neuroscience.² Recenzió.

A nyugati jogi gondolkodási hagyomány évezredek óta visszatekintő eleme, hogy nem pusztán az emberi magatartást, mint külsődleges eseményt értékeli, hanem tekintettel van a cselekvő tudattartalmára, a cselekményéhez és annak eredményéhez való tudati viszonyulásra. Ez mindenekelőtt a büntetőjogban kap kiemelkedő jelentőséget – elvégre a szakmai közfelfogás szerint a büntetőjogban a „legnagyobb a tét” –, de a tudati elemek más jogágakban is szerephez juthatnak, ennek példája a szerződéskötésre irányuló akarat vagy, ahogyan később szó esik róla, a pszichikai kár megállapításának lehetősége.

A jogi felelősség természetének és a mögötte húzódó emberképnek az ismerete, illetve a jogalanyok tudattartalmának pontos feltérképezése ezért alapvető jelentőségű úgy a jogfilozófia, mint a tételes jogtudományok számára, továbbá olyan kérdések ezek, amelyek vonatkozásában az említett diszciplínák fokozottan rá vannak utalva más tudományterületekre, erősítve Posner egyszerre összegző és programatikus kijelentését a jog, mint önálló diszciplína hanyatlásáról.³ Az idegtudománynak és az agykutatásnak az elmúlt évtizedekben megindult, és napjainkban is tartó, nagymértékű fejlődése azzal kecsegtette a jogtudományt, hogy új távlatokat nyithat számára a jogi felelősség azonosíthatóságát illetően, illetve esetleg egyéb területeken. Patterson és Pardo saját jogon is elismert szerzők a szóban forgó témakörben. Az általuk szerkesztett, a jelen recenzióban ismertetett tanulmánykötet célja, hogy betekintést nyújtson az irányzat fő vívmányaiba, kérdésfeltevéseibe és lehetséges jövőjébe.

Anélkül, hogy mélyebben bocsátkoznék a téma elemzésébe, már előljáróban érdemes röviden kitérni a „jog és idegtudomány” kutatási irányzat jellegének dilemmájára. Az amerikai szakirodalom általában a *law and neuroscience* összefoglaló titulussal illeti a jogtudomány és az idegtudomány metszéspontján folyó kutatásokat, kérdéses azonban, hogy ezek mennyire tekinthetők önálló irányzatnak. Az efféle interdiszciplináris megközelítések minden előremutató jelleg mellett is nehéz tudományelméleti kérdéseket vetnek fel. Fekete Balázs a „jog és érzelmek” (*law and emotions*) mozgalmat ismertetve mutat rá arra, hogy egy tudományterület önállóságához szükséges az, hogy „képes legyen olyan összefüggő elméleti és módszertani keretet kínálni, melynek segítségével a vizsgált jelenségek logikusan és összefüggéseikben értelmezhetőek és így tudományos igényű állítások fogalmazhatók meg róluk”,⁴ és úgy véli, hogy az általa vizsgált, tematikusan roppant szerteágazó mozgalom ennek feltételeit egyelőre nem teremtette meg.⁵ Hasonló dilemma vethető fel a jog és idegtudomány irányzat értékelése kapcsán is, igaz némileg másként. Fekete a jog és érzelmek mozgalom változatosságát emelte ki, a jog és idegtudomány irányzat esetében inkább a szűkebb fókusz tűnik meghatározónak: habár épp az e helyütt bemutatott kötet tartalmaz kivételt, a gyakorlati alkalmazás lehetőségeit firtató kutatások szinte kizárólagosan a büntetőjogi hasznosításra

¹ Egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

² Oxford University Press, Oxford, 2016, viii, 251 o.

³ Posner, Richard A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987, 778-780. o. In Harvard Law Review, Vol. 100, 1987, 761-780. o.

⁴ Fekete Balázs: Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok? In Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): Tanulmányok a kortárs jogelmületről. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 266. o.

⁵ Fekete: i. m. 267. o.

irányulnak.⁶ Említést érdemel az is, hogy noha az idegtudomány vívmányai tartalmazzak bizonyos nagy horderejű implikációkat a jog átfogó elméleti kérdéseit illetően, a tudomány jelen állása szerint nem valószínű, hogy az idegrendszer működésének és az emberi cselekvés mögöttes biofizikai összefüggéseinek behatóbb ismerete gyökerestül megváltoztatná vagy fölöslegessé tenné a jog mibenlétéről és a jogi felelősségről alkotott képünket.⁷ Az irányzat tehát nem tekinthető átfogó jogfilozófiai vagy jogtudományi megközelítésmódnak.

A szerkesztők az előszóban úgy fogalmazzák, hogy az idegtudományi felfedezések három szinten befolyásolják a jogtudományt: a bizonyítás (*proof*), a dogmatika (*doctrine*) és az elmélet (*theory*) szintjén, vagyis a jogilag releváns (elsősorban tudati) tények megállapítása, a jogi fogalmak alkalmazása és egyes absztrakt elméleti fogalmak pontos definiálása terén. Ez a felosztás nagyjából le is fedi a kötet tartalmát, igaz, az egyes tanulmányok nincsenek ezeknek megfelelő egységekbe rendezve.

Az idegrendszer kutatásával kapcsolatban időnként felmerülnek bizonyos intuitív aggályok, sőt, ellenérzések, amelyek arra vezethetők vissza, hogy az agyműködés – vagyis a tudatos-akaratlagos döntések „helyszíne”, „szerve” – maradéktalan feltérképezésével az ember „géppé redukálódna”, hiszen az bizonyosodna be, hogy emberi minőségünk egyik kulcseleme, a szabad akarat pusztán illúzió, amely közönséges mechanikus folyamatokat takar, s ez a mechanisztikus kép kiüresíteni a jogi felelősség általánosan ismert fogalmát. A *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience* hamar meggyőzi az olvasót arról, hogy ez a fajta mechanisztikus determinizmus egyáltalán nem magától értetődő a jog és idegtudomány irányzat kutatói között, az akarat konstrukciójának és a hozzá kapcsolódó jogi fogalmaknak (mint például a felróhatóság vagy a bűnösség) továbbra is van helye a világmépünkben, és a tudományos közösség a legkülönbözőbb módokon egyeztetni ösztönözi az emberi cselekvés idegi mozgatóit a felelősségre vonás lehetőségével és a társadalmi rend fenntartásának igényével. Szemléletesen példázza ezt Patterson és Pardo máshol kifejtett álláspontja az ún. „mereológiai tévedésről” (*mereological fallacy*). A mereológia a metafizikának az objektumok és azok összetevői közötti viszonyával foglalkozó ága, amely voltaképpen arra kérdez rá: „mitől lesz az elemek egy bizonyos összessége tárgy?”⁸ Patterson és Pardo szerint a mereológiai tévedés nem más, mint a résznek tulajdonítani olyasmit, amit az egésznek kellene.⁹ A jog és idegtudomány körében ez az agy, mint szerv és az emberi lény, az agyi funkciók és a viselkedés hibás azonosítását jelenti.¹⁰

A fent kifejtettek apropóján érintőlegesen ugyan, de szükséges említést tenni a következőről is. Az emberi viselkedés eleve elrendelt jellege nem az idegtudomány „találmánya”, sokkal inkább az emberi tudásvágy és a modernista gondolkodás „szerelemgyerekének” tekinthető. Maga az elképzelés minden bizonnyal a felvilágosodás

⁶ Az újabb szakirodalom arról tanúskodik, hogy egyre inkább elmozdulás történik innét. Ezt tanúsítja – egyebek között – Alces törekvése egy átfogó elméleti keret megalkotására, amely a büntetőjog mellett a magánjogon belül a szerződések jogát és a kártérítési jogot is magában foglalja. Lásd Alces, Peter A.: *The Moral Conflict of Law and Neuroscience*. The University of Chicago Press, Chicago, 2018.

⁷ Ezt a megállapítást jelentős mértékben Greene és Cohen komoly tudományos visszhangot kiváltó, már a címében is beszédes tanulmányára alapítom, amely egyfelől azt állítja, hogy az idegtudomány fejlődése nem alakítja át a jog működését, ezt azonban kiegészíti azzal, hogy a jogról és a mögötte lévő emberről alkotott képünk gyökeres változáson mehet keresztül a szabad akarat jelenségének idegi-okozati folyamatokra való visszavezetésével. Greene, Joshua – Cohen, Jonathan: *For the law, neuroscience changes nothing and everything*, 1778., 1783-1784. o. In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, Vol. 359, 2004, 1775-1785. o. Greene és Cohen megállapításaival és következtetéseivel egy későbbi tanulmányban fogok bővebben foglalkozni.

⁸ Huoranszki Ferenc: *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/modern-metafizika/ch07s02.html> (2018. augusztus 22.)

⁹ Pardo, Michael S. – Patterson, Dennis: *Minds, Brains, and Law. The Conceptual Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2013, 21. o.

¹⁰ Pardo – Patterson: i. m. 21-22. o.

pozitívista paradigmájára vezethető vissza, melynek értelmében a természet jelenségei leírhatók ok-okozati összefüggéseként. Elkerülhetetlen, hogy előbb-utóbb az emberi viselkedés kényszerítő okai is kutatás tárgyává váljanak. Ennek első manifesztációja volt a Szabó Miklós által „válságtudománynak”¹¹ nevezett szociológia megjelenése: az ember – igaz, alapvetően csak tömeges¹² – viselkedése megismerhető, magyarázható, ebből kifolyólag megjósolható és racionálisan kezelhető is. Napjainkban a genetika tűnik úgy (főleg laikus körökben), mintha az ember ilyen teljes körű megismerését ígérné (immár az egyedi biológia szintjén). Az emberi cselekvés agyi okainak kutatása is ebben a tendenciában helyezhető el, és könnyen ébresztheti azt a várakozást az emberben, hogy az egyéni autonómia rejtélye megszűnik, és az ember a természeti okozatiság törvényeivel magyarázhatóvá válik.¹³

A fentebb említett árnyaltságot már a kötet két első tanulmánya is tanúsítja. Kolber a kauzalitás-determinizmus és a morális felelősség dilemmájának feloldására többféle módszert térképezett fel. Az ún. „kompatibilista” (*compatibilist*) megközelítések értelmében annak ténye, hogy az ember pusztán mechanizmus, nem akadály a racionális viselkedésnek és a racionális viselkedés mérceként állításának.¹⁴ Másképpen fogalmazva a determinizmus és a szabad akarat összefér egymással. Ezzel szemben a „szabadakarat-szeptikus” (*free will sceptical*) álláspont szerint a jogi felelősség, mint olyan lehetetlenség, mert az emberi viselkedés minden mozzanatában okozatilag meghatározott. Az ilyen elméletek nem zárják ki a jogi felelősségre vonás lehetőségét, annak alapjául azonban a megtorló igazságosság helyett egyéb legitimációt tudnak elfogadni, úgymint az elrettentést, az alkalmatlanná tételt vagy a rehabilitációt.¹⁵ Maga Kolber sajátos módon igyekszik feloldani a dilemmát, és azzal a gondolattal zárja elemzését, hogy a szabad akarat jogban alkalmazott fogalmának pontosabb megértéséhez a jogalkotónak a szabad akaratról alkotott képét kell jobban megismerni a hozzáférhető nyomokból.¹⁶ E különös következtetésről maga Kolber is elismeri, hogy a kívánt művelet végrehajtásához olykor nem áll rendelkezésre elegendő nyom (vagyis nehezen következtethetünk a jogalkotó akaratfogalmára). Ez önmagában is ingataggá teszi a következtetést, ám ennél mélyebb probléma, hogy a szerző voltaképpen visszajeti a diskurzust a jogértelmezés hagyományos módszereinek síkjára. Az általa javasolt módszer részben a (jogalkotás időpontja szerinti) szemantikai értelmezés, részben a jogalkotó általános akaratára hivatkozó vagy „a jogszabály, illetve a jogi rendelkezés keletkezéstörténetét alapul vevő

¹¹Szabó Miklós: Történeti és szociológiai jogelméletek. In Szabó Miklós (szerk.): Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004, 58. o.

¹²A társadalmi tények emberek tömeges – mérhető – cselekményeiből alakulnak ki, illetve azokban manifesztálódnak, de többek a cselekvések pusztán sokaságánál. A fogalom megalkotója, Durkheim úgy jellemzi a társadalmi tényeket, hogy azok „az egyénhez képest külsődleges cselekvésmódok, gondolkodásformák és érzelmek, amelyek kényszerítő erővel rendelkeznek, s ennek révén ráerőszakolják magukat az egyénre”, és eltérnek mind az organikus, mind a pszichikai jelenségektől. Durkheim, Émile: A szociológia módszertani szabályai. (ford.: Ádám Péter) In Durkheim, Émile: A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 25. o. Durkheim tehát önálló ontológiai jelleget tulajdonít a társadalmi tényeknek, amelyek így önálló diszciplína általi vizsgálatot igényelnek. Vagyis itt a determinált kauzalitás forrása a társadalom és annak sajátos tényei.

¹³Egy viselkedés vagy jelenség idegtudományi magyarázata meggyőző a laikus közönség körében, mert a természettudomány nimbuszával ruhazza fel a média által közvetített összefüggést – függetlenül attól, hogy az összefüggés valóban tudományosan megalapozott-e vagy sem. Ezt a bizalmat fokozza, ha illusztráció – MRI- vagy fMRI-felvétel – is tartozik egy tudományos tárgyú újságcikkhez, az újságcikkekre jellemző leegyszerűsítő bemutatás pedig befogadhatóvá teszi a benne foglalt állítást. Ezzel kapcsolatban problémát jelent, hogy a saját olyan következtetések is sugallhat, amelyeket a tudomány valójában nem igazol. Beck, Diane M.: The Appeal of the Brain in the Popular Press. In Perspectives on Psychological Science, Vol. 5, No. 6, 2010, 762-766. o.

¹⁴Kolber, Adam J.: Free Will as a Matter of Law. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): Philosophical Foundations of Law and Neuroscience. Oxford University Press, Oxford, 2016, 22. o.

¹⁵Kolber: i. m. 25. o.

¹⁶Kolber: i. m. 28. o.

egyéb” értelmezés körül helyezhető el,¹⁷ azonban az értelmezni kívánt fogalom nem jogszabályi előírás, hanem a jogalkalmazás előfeltételeként funkcionáló absztrakt fogalom, amely más dogmatikai kategóriák (pl. felróhatóság, bűnösség, tévedés) formájában jelenik meg a gyakorlatban. Vagyis Kolber javaslata esetén nem pusztán annak feltárására kellene törekedni, hogy a jogszabályszöveg jelentéséről milyen kép élt a jogalkotóban – ez önmagában véve is többszörösen kétes művelet –, hanem annak feltárására, hogy hogyan vélekedett valamely, a tételes normaszövegben nem is szereplő fogalomról. Kelsen erőteljesen érvelt a pszichologizáló jellegű jogértelmezések ellen a *Sein* és a *Sollen* distinkciója alapján.¹⁸ Amennyiben érvelését és annak filozófiai alapját meggyőzőnek tartjuk, úgy érvelése még inkább helytálló Kolber felvetésével szemben.¹⁹

Stephen Morse határozottan szétválasztja a viselkedési determinizmust és a jogi felelősséget. Az alapvető kérdés számára az, hogy vajon csak az idegrendszerünk „áldozatai” vagyunk-e bármely cselekvés során, és álláspontja szerint ez a Libet híres kutatásain alapuló állítás a tudomány jelenlegi (tanulmánya megírásakor) állása szerint nem alátámasztott.²⁰ Ebből kifolyólag nincs helye olyan következtetésnek, amelynek értelmében létjogosultságát veszítené a jogi – Morse fókuszában alapvetően a büntetőjogi – felelőség fogalma, és még az a megengedő álláspont is megalapozatlan, amely csak kiterjesztené a büntethetőség idegtudományi alapon történő kizárásának körét – ez utóbbit nevezi Morse „pszicholegalis tévedésnek” (*psycholegal error*), vagyis azon hamis következtetésnek, hogy a viselkedés kauzális jellege önmagában enyhítő körülmény.²¹ A normativitás az észszerűségtől függ, az észszerűség mentális állapot, és mint ilyen, más minőség, mint az agy oksági folyamatai.²² A jog, mint cselekvési indok jellegén és létjogosultságán a radikális determinizmus igaza sem változtatna.

Nina A. Farahany szintén azt a tábort erősíti, amely kritikus Libettel szemben. Érvelése szerint – amely e tekintetben Morse-éhoz hasonló – Libet kutatásai nem perdöntőek a szabad akarat értékelését illetően, mert azok csak a „hogyanra” adnak választ, a jogász azonban nem elsősorban erre kíváncsi: „miért kell egy cselekvőnek tudnia, *hogyan* működik valami, ahhoz, hogy legitim módon állíthassa, hogy ő működtette?”²³ Másképpen fogalmazva:

¹⁷ A jogértelmezési osztályozáshoz Tóth J. Zoltán kategóriáit használtam fel. Lásd Tóth J. Zoltán: A pozitív jogi normák bírói értelmezésének módszertana, 105., 107. és 109. o. In *Jogtudományi Közöny*, 2012/3. szám, 93-109. o.

¹⁸ Kelsen, Hans: *Értékkitételek a jogtudományban*. In Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*. Budapest, 1998, 175., 177. o.

¹⁹ Indokolt a feltételes mód használata, mert történtek kísérletek a Van és a Legyen logikai elzártságának megkérdőjelezésére. Lásd mindenekelőtt Searle, John R.: How to Derive “Ought” from “Is”, 43-49. o. In *The Philosophical Review*, Vol. 73, No. 1, 1964, 43-58. o.

²⁰ A szabad akarat illuzórikus jellegének és az emberi cselekvés determináltságának egyik mértékadó bizonyítékeként szolgált Benjamin Libet ismert kísérlete. Ennek lényege a következő. Az alany egy óralapra emlékeztető körben körbejáró pontot figyelt, és az volt a feladata, hogy megjelölje, milyen helyzetben állt a pont, amikor tudatosult benne annak elhatározása, hogy akaratlagos mozdulatot tesz a csuklójával. Eközben egy EEG-készülék figyelte, mikor aktivizálódik az agy mozgatókérgé. Az eredmény az lett, hogy az alanyban nagyjából a mozdulat előtt 200 ms-mal tudatosult a cselekvési szándéka, azonban a készenléti potenciál kimutatható emelkedése már 550 ms-mal megelőzte a cselekvést, vagyis az agy már azelőtt aktivizálódott, hogy az alany megtapasztalta volna a tudatos elhatározást. Libet, Benjamin: *Mind Time. The Temporal Factor in Consciousness*. Harvard University Press, Cambridge, 2004, 126-137. o. Kutatásai révén Libet a determinizmus meghatározó alakjává vált, Morse azonban úgy tartja, hogy következtetései napjainkban meglehetősen tarthatatlanok. Morse, Stephen J.: *The Inevitable Mind in the Age of Neuroscience*. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 47-48. o.

²¹ Morse: i. m. 46-47. o.

²² Morse: i. m. 48.

²³ Farahany, Nina A.: *A Neurological Foundation for Freedom*. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 64. o. (kiemelés az eredetiben)

nem arról kellene értekezni, hogy a cselekvők tényleg szabadok-e, hanem arról, hogy a cselekvés szabadsága igazolja-e a jogi és morális felelősség cselekvőnek való tulajdonítását.²⁴ Farahany szerint a cselekvés szabadsága három összetevőből áll: a cselekvés szándékából, magából a cselekvésből és a cselekvéssel való azonosulásból.²⁵ Ha ezek a komponensek együtt jelen vannak, akkor az idegtudomány fényében akadálytalanul megállapítható a cselekvésért való felelősség fennállása.

Pardo és Patterson tanulmánya a kötet záró írása, mégis e helyütt érdemes említést tenni róla, ugyanis a fentebb boncolgatott témakörhöz szól hozzá. A szerzők a lehető legmarkánsabb képviselői annak az álláspontnak, hogy a jogban óvakodni kell az idegtudomány jelentőségének túlhangsúlyozásától, ugyanis az idegtudomány, illetve a jogtudomány más természetű kérdések megválaszolására hivatott, és noha az előbbi hozzájárulhat az utóbbi ítéleteinek pontosításához, nem számíthatunk arra, hogy azt gyökeresen átalakítaná.²⁶ Ez a meggyőződés hatja át az egész tanulmányt, és ennek fényében vitatják a szerzők Oliver Goodenough bizakodását, hogy az idegtudományok segítségével feloldható lesz például az amerikai elméleti jogi gondolkodást átható formalizmus-realizmus vita.²⁷ Hasonlóképp vitatják a szerzők Greene és szerzőtársai azon megállapításának jelentőségét, miszerint a deontológiai döntések mögött érzelmi okok húzódnak, szerintük ugyanis az okozatiság fennállása nincs kellően alátámasztva, de még ha így is volna (vagyis az érzelmi reakciók *okozói* lennének a deontológiai ítéleteknek), abból sem következik, hogy az ilyen típusú ítéleteket maradéktalanul száműzni kellene a jogból.²⁸ Hasonlónak ítélik a helyzetet a gazdasági döntések meghozatalánál is: itt a szerzők egy olyan kutatást elemeznek, amely az ún. „ultimátumjáték” játzsása közben vizsgálja az egyének agyműködését, és a korábbiakhoz hasonlóan itt is arra a megállapításra jutnak, hogy az agy tényleges viselkedése nem ad módot normatív következtetések levonására.²⁹

Ugyan a tanulmánykötet címe alapvetően elméleti nézőpontra utal, több cikk foglalkozik az idegtudomány gyakorlati alkalmazásával a jogban. Deborah W. Denno az idegtudomány helyét igyekszik kijelölni a büntetőjogban. Tanulmánya azzal a konklúzióval zárul, hogy jóllehet az idegtudomány sajátos nézőponttal gazdagítja a jogot, az általa nyújtott ismeretek nem tarthatnak igényt különleges bánásmódra.³⁰ A szerző ezzel abban a kérdésben kívánt állást foglalni, hogy az idegtudomány fejlődése mennyiben forradalmasítja jogszemléletünket, illetve mennyiben veszélyezteti a büntetőjogi bűnös tudat koncepcióját, és állásfoglalása óvatosságra int. Okfejtésében arra mutat rá, hogy az idegtudománynak a jogban való alkalmazása körüli viták öt problémás forrásból származnak. Ezek: a tudománnyal való visszaélés történelmi tapasztalatai és az attól való félelem, hogy az idegtudomány alkalmazása visszaéléseket eredményezhet, az idegtudomány és a jog kapcsolatának leegyszerűsítése a médiában (jellemzően szélsőséges, egyedi esetek kihangsúlyozásával), a jogászok idegtudományos ismereteinek hiányossága, az idegtudomány körébe tartozó bizonyítékok kétélűsége (miszerint az ilyen bizonyítékok adott esetben éppúgy eredményezhetik a terhelt felmentését, mint a „tudományosan igazolt” társadalomra veszélyessége miatti elzárást), valamint az esküdtek túlzó hagyatkozása az idegtudomány „tekintélyt parancsoló”

²⁴ Farahanay: i. m. 65. o.

²⁵ Farahanay: i. m. 63. o.

²⁶ Pardo, Michael S. – Patterson, Dennis: The Promise of Neuroscience for Law: ‘Overclaiming’ in Jurisprudence, Morality, and Economics. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 248. o.

²⁷ Pardo – Patterson: i. m. 234-235. o. Goodenough tanulmányához lásd Goodenough, Oliver: Mapping Cortical Areas Associated with Legal Reasoning and Moral Intuition. In *Jurimetrics*, Vol. 41, No. 4, 2001, 429-442. o.

²⁸ Pardo – Patterson: i. m. 239-240. o.

²⁹ Pardo – Patterson: i. m. 246. o.

³⁰ Denno, Deborah W.: The Place for Neuroscience in Criminal Law. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 81. o.

bizonyítékaira.³¹ Denno elveti ezeket az általa tévesnek tekintett értelmezéseket, és amellet érvel, hogy az idegtudomány felfedezései nem indokolják a bűnös tudat fogalmának kiiktatását, ugyanakkor lehetővé tehetik az esküdtszék számára, hogy pontosabban állapítsák meg a terhelt bűnösségét.³²

Frederick Schauer a hazugságvizsgálat kilátásait boncolgatja tanulmányában. Ennek során az angolszász büntetőjog „észszerű kételyt meghaladó” (*beyond a reasonable doubt*) bizonyítási követelményével veti egybe a létező agyfeltérképezési módszereket és azok megbízhatóságának fokát, majd megállapítja, hogy ezeknek leginkább az ártatlanság bizonyításában lehet szerepük, nem a vád kétséget kizáró megalapozásában. A létező módszerek ugyanis nem tévedhetetlenek: a modern büntetőjog szigorú bizonyítási követelményeinek fényében az – példának okáért –, hogy a terhelt 80% eséllyel hazudik az ártatlanságát illetően, nem alapozhatja meg az elítélését, ellenben ha 80% eséllyel igaz az állítása, hogy ártatlan, az a felmentése melletti érveket erősíti.³³ A büntetőjogi bizonyítás szerkezetéből és a büntetőjog alapelveiből következik tehát, hogy az idegtudomány segítségével megalkotott módszereknek van helye a bizonyítás rendszerében, a nagyfokú pontosság pedig kifejezetten indokoltá teszi őket az ártatlan terheltek felmentése érdekében. Schauer továbbá arra is rámutat, hogy indokolatlanok azok az aggodalmak, amelyek az idegtudományi alapú bizonyítás esetleges túlértékeléséből fakadnak, ezek a káros lehetőségek ugyanis a megfelelő tájékoztatás mellett nagymértékben csökkenthetők.³⁴

A kötet egyik legérdekesebb és az európai jogász számára nagy valószínűséggel legmeglepőbb tanulmánya a Dov Fox-Alex Stein szerzőpárosé. Ez a tanulmány eleve figyelmet érdemlő amiatt, hogy a büntetőjogon túlra is kiterjeszti a figyelmét, de ezen túlmenően azért érdekes, mert konkrét jogesetek példáján keresztül mutatja be azt, hogy az idegtudomány hogyan eredményezhet alapvető változásokat a nyugati jogi kultúrában. A szerzők az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának három döntését elemzik. A három ítélet közös vonása, hogy kulcsfontosságú bennük az alkalmazott emberkép, a szerzők pedig pontosan ezt az emberképet vitatják, ugyanis nézetük szerint a döntések a karteziánus dualista emberfelfogáson alapulnak (amelynek értelmében az ember testi-fizikai lényétől többé-kevésbé élesen elkülöníthető az a szellemi entitás, amit „léleknek”, „ének”, „személyiségnek” vagy egyébnek hívunk, és amelynek az akarati döntések betudhatók),³⁵ a modern tudomány azonban dekonstruálta ezt a dualizmust, ennek fényében pedig a Legfelsőbb Bíróságnak is más eredményre kellett volna jutnia az elemzett ítéletekben.

A *Metro-North v. Buckley*-ügyben³⁶ a felperes munkavállaló kártérítést követelt az alperes munkáltatótól, amiért az azbeszt mellett dolgozva őt érzelmi kár érte, erre azonban a Legfelsőbb Bíróság azt a választ adta, hogy a konkrét esetben az érzelmi kár fennállásáért nem ítéltető meg a kártérítés akkor, ha ahhoz nem kapcsolódik fizikai kár. Fox és Stein szerint az érzelmi és a testi károk közötti különbségtétel – ami egyértelműen a karteziánus dualizmus folyománya – téves, mert a valamely kiváltó okból fakadó érzelmi károsodás éppúgy elkerülhetetlen, mint a fizikai. Vagyis – szemben a Legfelsőbb Bíróság elmekoncepciójával – ahogyan a károsult nem képes nemlétezővé tenni a fizikai károsodást, úgy az érzelmi károsodást sem tudja kiiktatni pusztán azért, mert az általánosan elfogadott

³¹ Denno: i. m. 73-75. o.

³² Denno: i. m. 80. o.

³³ Schauer, Frederick: Lie-detection, Neuroscience, and the Law of Evidence. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 94-95. o.

³⁴ Schauer: i. m. 101-102. o.

³⁵ Fox, Dov – Stein, Alex: Dualism and Doctrine. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 106-107. o.

³⁶ 521 U. S. 424 (1997)

emberkép fényében az „elme” birodalmába lett sorolva.³⁷ A *Schmerber v. California*-ügyben³⁸ a panaszos terhelttel szemben ittas járművezetés miatt folyt eljárás. A terhelt kórházi kezelése során egy nyomozó arra utasított egy orvost, hogy vegyen vért a terheltől, amiből megállapítható az ittasság ténye. Az orvos ennek eleget is tett, a terhelt viszont emiatt az Egyesült Államok Alkotmányának az önvádra kötelezés tilalmát rögzítő ötödik kiegészítésére hivatkozva ki akarta zárni a vérvétel eredményét a bizonyítékok köréből. A Legfelsőbb Bíróság az alkotmányjogi érvelést nem találta megalapozottnak: a szoros – 5:4 többségű – döntés indokolása szerint az önvádra kötelezés tilalma a szóbeli nyilatkozatokra vonatkozik és nem terjeszthető ki a test állapotaira. Fox és Stein szerint ez a különbségtétel megalapozatlan: ahogyan a terhelt számára kínzó dilemma választani a beismerő vallomás tétele és az esetlegesen negatív következményekkel járó hallgatás között, ugyanúgy kínzó aközött választani, hogy engedje-e megvizsgálni a testét vagy ne.³⁹ A gondolat és a testi bizonyítékok feltárása közötti különbség tehát kisebb, mint gondolnánk, azonban a karteziánus dualizmus ezt elfedi. A szerzőpáros által citált harmadik jogeset, a *Sandstrom v. Montana*⁴⁰ a bűnös tudat kérdése körül forgott: a terheltet szándékos emberöléssel vádolták, az esküdszéki iránymutatásban pedig az a kitétel szerepelt, hogy „a törvény feltételezi, hogy a személy kívánja akaratlagos cselekedeteinek rendes következményeit”. A Legfelsőbb Bíróság ezt az iránymutatást az ártatlanság vélelmébe ütközőnek találta. Fox és Stein vitába száll ezzel a következtetéssel, szerintük ugyanis az egyén szándéka megállapítható objektív tényezők alapján, a büntetőjogi szándékosság ugyanis az egyén „szubjektív” érzelmeitől eltérő kategória: nem más, mint az egyén „önmagára irányuló parancsa arra, hogy elvégezzen valamely cselekményt”.⁴¹

Fox és Stein elemzése a fentiek alapján legalább annyira tűnik új pereskedési utak keresésére irányuló kísérletnek az Egyesült Államok telített ügyvédi piacán, mint jogfilozófiai elemzésnek,⁴² ám emellett is fontos kérdéseket boncolgat, és jelentős erénye, hogy a joggyakorlat fényében világít rá arra, hogy a jog nézőpontjából mi a tétje az emberi szubjektum természetéről folyó természettudományi és filozófiai diskurzusnak.

Gideon Yaffe azt veszi végig, hogy milyen lehetőségeket kínál az agy fiziológiai vizsgálata a mentális tartalmak azonosítása terén, és – a kötet más szerzőihez hasonlóan – óvatosságra int. Szerinte a tanulmány megírásakor fennálló technológiai fejlettség szintjén nincs lehetőség sem arra, hogy a bűncselekmény elkövetőjének múltbeli elmeállapotára következtetni lehessen – vagyis megbízhatóan állapítsuk meg az elkövetéskori tudatállapotot –,⁴³ sem arra, hogy a jövőbeli gondolatait rögzítsük.⁴⁴ Yaffe emellett kételkedik annak lehetőségében is, hogy az idegtudomány segítségével azonosítható lenne annak képessége az egyénben, hogy bűnös szándékot formáljon, szerinte ugyanis a jelenlegi tudásunk mellett könnyen előfordulhat, hogy valamely döntés, magatartás oka egy korábban ismeretlen

³⁷ Fox – Stein: i. m. 120. o.

³⁸ 384 U. S. 757 (1966)

³⁹ Fox – Stein: i. m. 124. o.

⁴⁰ 442 U. S. 510 (1979)

⁴¹ Fox – Stein: i. m. 129. o.

⁴²E helyütt érdemes megjegyezni, hogy noha egyes jogfilozófiai hagyományok markánsan aláhúzzák a diszciplína leíró jellegét, ugyanakkor a jogfilozófia következtetései óhatatlanul lecsapódnak konkrét esetekben is. Szemléletesen példázza ezt Dworkin elmélete, aki a *Rigg v. Palmer*-ügy példáján keresztül mutatja be a szabályok és az elvek létét a jogban, és érvel az elvek joghézagkitöltő szerepe mellett, de ismert az is, hogy a nemzetiszocializmus bünei miatti felelősségre vonások során a szó legszorosabb értelmében perdöntő volt az eljáró bíróságok jogfilozófiai alapállása. Bizonyos szempontból nem alaptalan azt mondani, hogy a jogfilozófia tulajdonképpen eszköztár egy magasabb szintű, absztraktabb jogi érvelésre.

⁴³ Yaffe, Gideon: Mind-reading by Brain-reading and Criminal Responsibility. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 148. o.

⁴⁴ Yaffe: i. m. 150. o.

agyterület vagy idegi kapcsolódás, ilyen fokú bizonytalanság mellett pedig nehéz egzakt következtetéseket levonni.⁴⁵ A tanulmány vége párhuzamot mutat Schauer fentebb ismertetett álláspontjával, amennyiben arra a következtetésre jut, hogy az idegtudomány jelentősége elsősorban a mentális rendellenességek pontosabb feltárásában érhető tetten, vagyis a segítségével pontosabban feltárhatóvá válnak azok az idegi tényezők, amelyek kizárják a büntethetőséget.

Katrina L. Sifferd sajátos témát jár körbe: annak kérdését, büntethető-e a bűncselekmény-elkövetés akkor, ha a gondatlan elkövető agya „kihagyott” egy pillanatra, vagyis akarata ellenére és önhibáján kívül megfeledezett egy, az elkövetés szempontjából lényeges körülményről. Példaként egy apa esetét mutatja be, akinek két kiskorú (az elkövetés idején hat- és nyolcéves) gyermeke kéthetente nála töltötte a hétvégét. Egy ilyen alkalommal az apa megfeledezett a gyermekekről, és pénteken a munkahelyéről egyből elutazott, a gyermekek pedig a hétfői iskolakezdésig az ő lakásán maradtak kiéhezve és mosdatlanul. Az apa ellen büntetőeljárás indult és próbaidőre felfüggesztették a büntetését.⁴⁶ Sifferd azt vizsgálja, hogyan kell értékelni a bűnös tudatot az ilyen típusú elkövetés esetén. Ennek során vitába száll azzal a felelősségelmélettel – amelyet ő Neil Levy nézetein keresztül mutat be –, hogy a morális – és ebből következően a büntetőjogi – felelősség csak akkor állapítható meg, ha a cselekvő maximálisan tudatában van önmagának.⁴⁷ Sifferd pragmatikus jellegű érveléssel vitatkozik ezzel a felelősségelmélettel, vagyis szerinte a „kihagyások” veszélyesek a társadalomra, hiszen káros eredményre vezethetnek, és az ilyen tilalmak azt célozzák, hogy a címzettek jobban odafigyeljenek önmagukra és elkerüljék a „kihagyás” miatti jogsértést.⁴⁸

Michael Moore tanulmánya azt vizsgálja, hogy az idegtudomány fényében hogyan különböztethetők meg azok az esetek, amikor az elkövető bűnössége valamilyen mentális ok miatt kizárható – vagyis megfogalmazása szerint az elkövető *nem volt képes* másként cselekedni –, azoktól, amikor csak *nem akart* másként cselekedni.⁴⁹ Moore modelljének lényege abban áll, hogy rákérdez: egy elképzelt másik világban, minimális mértékben megváltozott körülmények között elkövette volna-e a cselekményt a tettes? Bizonyos esetekben valamely agyi sajátosság (hiányosság) a körülményektől függetlenül az adott cselekvésre sarkallja a tettetést, más esetekben azonban a minimális mértékben különböző elképzelt világban másként cselekedett volna.⁵⁰ Moore a saját bevallása szerint nem egzakt megoldási modell kialakítására törekszik, csak az idegtudomány jövőbeli, releváns kutatási irányait kívánja kijelölni,⁵¹ ezért a tanulmány nem is tartalmaz konkrét megoldási javaslatokat. A dilemma veleje természetesen az, melyek azok az esetek, amikor az elkövető agyi elváltozásai, noha látszólag szándékosan cselekedett, képtelenné tették magatartása következményeinek felismerésére és az e felismerésnek megfelelő cselekvésre, illetve melyek azok az esetek, amikor ilyen körülmények nem állnak fenn. A probléma túlmutat a kóros elmeállapot (angolszász terminológiával: *insanity defence*) tipikus esetein. Az idegtudomány körében ismert néhány valós eset, amelyek jól érzékeltetik Moore dilemmáját, és amelyekre a szerző maga is hivatkozik. A Phineas Gage-eset közismertebb: eszerint 1848-ban az említett személy koponyáján egy robbanás következtében átfúródott az általa használt tömővas, amelynek eredményeképpen Gage személyisége tartósan megváltozott, agresszívvé vált. A

⁴⁵ Yaffe: i. m. 152-153. o.

⁴⁶ Sifferd, Katrina L.: *Unconscious Mens Rea: Lapses, Negligence, and Criminal Responsibility*. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 164. o.

⁴⁷ Sifferd: i. m. 161-162. o.

⁴⁸ Sifferd: i. m. 178. o.

⁴⁹ Moore, Michael S.: *The Neuroscience of Volitional Excuse*. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 188. o.

⁵⁰ Moore: i. m. 224-226. o.

⁵¹ Moore: i. m. 179. o.

másik esetben – amely büntetőjogilag relevánsabb – egy iskolai tanár minden előzmény nélkül szexuálisan zaklatni kezdte a mostohalányát és pedofil hajlamokat tanúsított, majd minderről kiderült, hogy egy agydaganat következményei. Az agykutatás segítséget nyújthat abban, hogy az ilyen nehéz esetekben tényleg csak akkor kerüljön sor a büntetőjog beavatkozására, amikor az valóban elkerülhetetlenül szükséges. Ehhez szükség van a büntetőjog egyes kategóriáinak újraértékelésére, amilyen például a bűnös tudat és egyes büntethetőséget kizáró okok. Moore ehhez kíván asszisztálni aprólékosan kifejtett keretrendszerével, miközben nyomatékosan kiemeli, hogy távol kívánja tartani magát az e vizsgálódások során szóba kerülő szélsőségektől, nevezetesen a determinizmusból fakadó felelősségnélküliségtől – amit ő „ultraliberális” (*ultra-liberal*) álláspontnak hív –, valamint a minden kimentési okot félresöpítő univerzális felelősségre vonhatóságtól – amit ő „ultrakonzervatív” (*ultra-conservative*) álláspontnak hív.⁵² Nézetem szerint azonban kétséges a Moore által kínált, leibnizi gyökerű modell gyakorlati alkalmazhatósága. Moore inkább kérdéseket tesz fel, mint konkrét válaszokat kínál, azonban a lehetséges – és a létezőhöz a lehető legnagyobb mértékben hasonlító – világok feltételezése nem tűnik megbízható fogódzónak a felelősség megállapíthatóságát illetően. Az elképzelés túlságosan spekulatív, nehéz ugyanis megállapítani, mik a jelentős eltérések a valódi és az elképzelt másik világ között, továbbá lehetetlen meggyőződni arról, mi történne az elképzelt világban. A jelentős és jelentéktelen eltéréseket illetően Moore nyújt némi fogódzót, amikor a Gage-esetre utalva megemlíti, hogy a vasrúd áthatolása mindenképpen jelentős – ebben nehéz is vitába szállni vele. Máskor azonban nem tűnik ilyen egyszerűnek a helyzet. Moore egy másik példáját érdemes kiemelni itt: a tortafogyasztó emberét, aki nem tudja megállni az édesség iránti készletét. Moore árnyalni igyekszik az inkompatibilista-determinista álláspontot, mondván, nem kielégítő azt mondani, hogy az alany agyának fiziológiai jegyei miatt szükségszerű, hogy az elképzelt másik világban is azonos módon döntsön. Ezzel összefüggésben úgy érvel, hogy nem jelentős eltérés a való világtól az, ha az elképzelt világban működésbe lép a sütemény elfogyasztását meggátoló agyi folyamat. Nehéz azonban belátni, mitől lenne kevésbé jelentős eltérés e lehetőség hipotetikus állítása, amikor Moore a sütemény elfogyasztásához vezető oksági folyamat egy lényeges elemét iktatta ki. Moore nyilvánvalóan arra törekszik gondolatmenetével, hogy meghaladja a karteziánus dualizmus szubjektumfogalmát, javaslatát azonban önkényesnek tűnik: mintha éppúgy el akarná kerülni a szabad akarat naiv koncepcióját, mint a felelősség fogalmának a determinista emberkép szélsőséges logikai továbbgondolásaként előálló teljes hiányát, azonban a jelen kötetben bemutatott kísérlete ködös spekulációnak tűnik. A tét jelentősége pedig kétségkívül óriási; ezt a determinista Alces – magánjogi – példája kiválóan illusztrálja. Alces a kártérítési jog dogmatikájának idegtudományi alapú elemzésében amellest érvel, hogy a dohányfüggőséggel járó idegi elváltozások részei az egészségkárosodáshoz vezető oksági láncnak, ezért a károsultak – vagyis azok, akik dohányfüggők lettek – alappal követelnek kártérítést a cigarettagyártól, amely tudhatott a függőség esélyéről.⁵³ Ez a gondolatmenet ellentétes a „mindennapi józan ésszel”, és az európai jogi kultúrában szocializálódott szakember számára is szokatlan, azonban egzaktabb és meggyőzőbb, mint Moore hipotetikus világokra támaszkodó érvelése.

A *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience* tanulmányain végigfut a determinizmus és a szabad akarat lehetősége közötti vita. Az idegtudomány alapjaiban érinti természetesnek vett emberképünket, amely a jogászai gondolkodásban is megmutatkozik, és amely többé-kevésbé a Descartes által felvázolt test-lélek dualizmussal analóg, a jog és idegtudomány kutatásoknak pedig elkerülhetetlenül állást kell foglalnia ebben a tárgykörben. A jelen recenzióban ismertetett kötetet olvasva azonban kirajzolódik még egy dilemma, ami, úgy tűnik, egyre hangsúlyosabbá válik e kutatási területen: annak kérdése, mit remélhetünk az

⁵² Moore: i. m. 188. o.

⁵³ Alces: i. m. 118-121. o.

idegtudománytól a jogban. A szakirodalom ezt a „túlzó elvárások” (*overclaiming*) kifejezéssel illeti. Aki szétnéz az interneten, a könyvreklámok vagy egyéb szolgáltatások reklámjai között, illetve olvas mértékadó tudományos híreket, az maga is megfigyelheti ezt a jelenséget, emellett azonban a szakirodalom is figyelmet fordít rá: a széles közönség hajlamos túlzó következtetéseket levonni és túl sokat várni egyes tudományos eredményektől.⁵⁴ Az óvatosság természetesen a jogász szemszögéből is indokolt, hiszen a szakma túlnyomó többsége nem jártas az idegtudományban. A *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience* tanulmányai jellemzően tükrözik ezt az óvatosságot, rendszeresen tetten érhető bennük a szerzők távolságtartása a rendelkezésre álló ismeretekből levonható következtetések távlatait illetően. A kötet tehát távolról sem kínálja a jogi értelemben vett személy „titkának” végső – és a tudomány autoritása által alátámasztott – megfejtését, ellenben rávilágít számos kérdésre, amelyek észszerű vita tárgyát képezhetik, és amelyek megválaszolásával hatékonyabbá tehető a jogalkalmazás. Fontos kiemelni azt is, hogy a szerzők következetesen tartózkodnak attól, hogy túlhangsúlyozzák annak pusztá tényét, hogy az ember biológiai-természeti entitás, amely – akaratú döntéseivel egyetemben – alá van vetve az okozatiság szilárd törvényeinek. Ez az állítás természetesen igaz, azonban a jog, mint a társadalmi valóság része nem sokat tud kezdeni vele, hiszen a jogilag releváns döntések, cselekvések más szinten zajlanak, mint az ezekkel együtt járó neurobiológiai folyamatok. A tanulmánykötetből kitűnően a tudomány 2016-os állása szerint a meglévő ismereteink nem megalapozottak egyfajta „idegtudományos redukcionista” jogtudomány és joggyakorlat kialakításához, és ez nem is tűnik célnak. A kötet ugyanakkor kiváló láttelepe annak, milyen valódi problémákat vet fel a köznapi gondolkodásból átvett emberkép, és hogy ezekre a tudomány milyen lehetséges válaszokat kínál.

⁵⁴ Ezt a problémakört tematizálja meglehetősen vitriolos éllel Satel és Lilienfeld a már címében is beszédes, *Brainwashed* című könyvükben. A szerzőpáros megítélése szerint az agy, mint szerv pusztá jelentőségének és komplexitásának ténye, valamint az agyú képalkotás szemléltető ereje eredményezte azt, hogy a laikusok eltúlozzák a tudomány eredményeit, és mindezt erősíti a média által közvetített, leegyszerűsítő, „vulgarizált idegtudomány”. Satel, Sally – Lilienfeld, Scott O.: *Brainwashed. The Seductive Appeal of Mindless Neuroscience*. Basic Books, New York, 2013, xi., xix. o.

